

ПРОБЛЕМА ОСОБИСТІСНОГО ТА ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Важливим аспектом підготовки майбутнього фахівця є забезпечення єдності професійного та особистісного розвитку.

Оскільки особистість – головна цінність суспільства і водночас кінцевий результат професійного становлення, дуже важливим і необхідним є: а) врахування своєрідності і неповторності кожної особистості та б) активне включення особистості у процес професійного становлення. Розвиток особистості відбувається у процесі професійного становлення, а професійне становлення неможливе без якісних змін, росту особистості; воно є метою і водночас наслідком особистісного розвитку.

З урахуванням цих вимог перспективним є застосування у професійній підготовці особистісного підходу. У межах цього підходу накопичено багато даних щодо необхідних особистісних якостей професіонала, а відповідний особистісний розвиток розглядається як мета професійного становлення [1; 2; 4; 7].

Формулювання цілей статті... Мета нашої роботи узагальнити, виділити та описати напрями таких досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження... Вивченню особистості як системи, що інтегрує різні рівні психічних явищ, присвячені концепції функціональної динамічної структури особистості К. К. Платонова, концепція відносин особистості В. Н. Мясичева, теорії інтегральної індивідуальності Б. Г. Ананьєва [1] та В. С. Мерліна. Погляди цих учених сприяли виникненню різноманітних досліджень особистості професіонала у контексті її структури. У цьому напрямку, який можна назвати системно-аналітичним, реалізується експериментальне вивчення окремих структурних компонентів особистості професіонала та особливостей їх впливу на успішність діяльності. Отримані результати показали важливу роль властивостей нервової системи у формуванні індивідуального стилю діяльності [10], у професійній придатності [3, с. 6], роль темпераменту в успішності професійної діяльності [9], зв'язок між потребнісно-мотиваційною сферою та процесуальною стороною професійної діяльності [5, с. 13].

Ще один напрямок, профорієнтаційний, представлений класичними дослідженнями у сфері профорієнтації та профконсультування (зокрема, праці Є. О. Клімова, Б. О. Федоришина, К.М.Гуревича та ін.). Тут значно більше уваги приділяється особистісним аспектам професійного самовизначення. У межах цього напрямку розробляються різноманітні моделі профорієнтаційної та профконсультативної роботи, підґрунтям яких є усвідомлення соціальної цінності результату діяльності, усвідомлення обов'язковості виконання певних функцій у заданих нормах, свідоме застосування засобів досягнення професійних цілей, усвідомлення міжособистісних стосунків [6, с. 10].

Наступний напрямок, рефлексивний, пов'язаний з освітленням проблем рефлексивного опосередкування професійної діяльності (роботи Я. О. Пономарьова та інших). Відповідні дослідження охоплюють механізми рефлексивного управління у професійній діяльності, співвідношення рефлексії з іншими компонентами професійного мислення, творчості, функції рефлексії у вирішенні професійних задач, значення рефлексії як одного з основних компонентів саморегуляції особистості в процесі професійного становлення.

Наступний напрямок – стадіальний, представляють автори, коло інтересів яких включає вивчення окремих вікових, соціальних, професійних стадій у життєвому розвитку людини. Це роботи Л. І. Божович, І. С. Кона та ін. Зокрема І. С. Кон розуміє професійне самовизначення як багатогранний та багатоступеневий процес, який включає у себе: серію завдань, що висуваються суспільством до особистості, яка розвивається, і котрі вона повинна послідовно вирішити протягом певного проміжку часу; процес прийняття рішень, за допомогою яких особистість встановлює баланс між власними перевагами та схильностями і потребами ринку праці; процес формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність [8]. До важливих факторів професійного самовизначення автор відносить вік, рівень інформованості та рівень домагань.

Наступна теорія базується на визнанні процесу професійного становлення важливим аспектом загального розвитку людини. Професійне становлення розглядається, з одного боку, як індивідуально своєрідний, неповторний процес і, з іншого, – як процес типовий. Це теорія розвитку професійної ідентичності Е. Еріксона. Е. Еріксон [6] вважав, що підґрунтям нездатності до професійного самовизначення є серйозні психологічні проблеми багатьох молодих людей. Щоб прийняти рішення про вибір професії, юнак повинен визначити: "Який Я є? Що Я хочу? Що Я можу?" А для правильного вибору у молодих людей повинне бути правильне розуміння себе, а також обґрунтування того, у якій сфері вони могли б найкраще пристосуватися до трудової діяльності. Вибір професії, кар'єри дає уявлення про те, особистістю якого типу хоче стати молода людина. Дуже часто необхідність бути успішним, конкурувати за вигідну посаду призводить до кризи ідентичності, до сумнівів у особистій цінності.

Останнім часом дуже поширено виділення і вивчення професійних типів особистості – типологічний напрямок (С.М.Кулагіна, Ю.В.Кудрявцев, Р.В.Корнєєва, О. Крегер, Дж. М. Тьюсон, Е. Фромм, К.Г'Юнг та ін.). Дослідники, які працюють у цьому ключі при описі типів професіоналів, вивченні залежності типу особистості від її професійної діяльності, визначенні залежності професійного становлення особистості від її психічного типу

можуть спиратися на різні типові ознаки. Зокрема, С.М.Кулагіна досліджує залежність успішності професійної діяльності від приналежності особистості до екстравертів чи інтровертів; Ю.В.Кудрявцев, Р.В.Корнеєва вивчають зв'язок між типологією особистості за Леонгардом та професійною поведінкою.

Е. Фромм визначає п'ять соціальних типів характеру людей у сучасному суспільстві, які відображають взаємодію екзистенційних потреб та соціального оточення. Він розподілив їх на два великі класи: непродуктивні та продуктивні. До непродуктивних належать рецептивний, експлуатуючий, накопичуючий і ринковий типи характеру. Характерною особливістю непродуктивних характерів є "відчуження", тобто відокремлення особистості від діяльності, професії, її результату.

Продуктивний характер, за Е. Фроммом, – кінцева мета у розвитку особистості. Цей тип – незалежний, чесний, спокійний, творчий, здатний на суспільно-корисні вчинки. Під "продуктивною" активністю автор розуміє активність особистості як прояв її потенцій, як єдність "Я" і діяльності. Це стан, який переживає творець у процесі творення.

Представник "глибинної психології" професійного розвитку К.Г.Юнг, визначивши дві установки особистості (екстраверсія та інтроверсія) і чотири психічні функції (мислення, почуття, відчуття, інтуїція), виокремлює 8 основних типів індивідуальності, які дають можливість зіставляти індивідуально-психологічні особливості особистості з професійним розвитком. Так, наприклад, екстравертований розумовий тип схильний до вибору професій прокурора, "очисника моралі", реформатора. А екстравертований інтуїтивний швидше вибере професії підприємця, агента, адвоката, політика тощо. Американки К.Бріггс та І.Бріггс Маєрс (наводиться за [12], взявши за основу теоретичні положення К.Г.Юнга, розробили інструментарій діагностики типів особистості, який дав змогу додатково виділити ще 8 типів.

О.Крегер та Дж.М.Тьюсон описали для кожного із 16 типів характерні особистісні характеристики, що визначають переваги у певних професіях. Результати, отримані ними, дають можливість зіставити особливості типу особистості, з одного боку, зі схильністю до вибору певної категорії професій, а з іншого – з різними способами та стратегіями виконання професійної діяльності.

Ще один напрямок дослідження особистості у процесі професійного становлення, можна назвати суб'єктивним, оскільки в межах цього підходу розвиток професіонала розглядається крізь призму його становлення як суб'єкта управління іншими людьми і собою. Критеріями ефективної професіоналізації визначено зміст та рівень сформованості основних функцій управління (цілепокладання, прогнозування, обробка поточної інформації, прийняття рішення, комунікація, контроль та корекція), які виступають у їх стійких формах як особистісно і професійно значущі якості. Це роботи В.О.Якуніна та його співпрацівників [10].

Наступний – мотиваційний напрям, представниками якого є А. Маслоу, К. Роджерс, Дж. Макклеланд, Х. Хекхаузен, Дж. Аткинсон та ін.

Яскравими представниками поєднання особистісного та професійного розвитку є представники гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс). Ці вчені розглядали людину як єдине, унікальне, організоване ціле. А. Маслоу вважав, що людина завжди поводить себе як єдине ціле. І центральним ядром особистості є мотивація, яка впливає на особистість в цілому. А.Маслоу описав людину як "істоту бажану", що прагне до задоволення потреб, які він розташував у певній ієрархії. Особистісний та професійний розвиток відбуваються по мірі задоволення цих потреб, на вершині яких знаходиться "самоактуалізація", яку він визначив як прагнення людини до свого максимального розквіту, діяння у щонайбільшій відповідності зі своїми можливостями та домаганнями, самопрояву у значущій для себе справі. На підставі своєї концепції про ієрархічну будову людських потреб А.Маслоу описує різні шляхи особистісного і професійного розвитку, самоактуалізації особистості. Це стиль Д-життя (дефіцитарне) і стиль Б-життя (буттєвість або мета-життя). Стилю "Д-життя" притаманне прагнення задовольнити існуючий дефіцит у житті чи вимоги оточення. Для цього життя характерні рутинність, одноманітність, прагнення займатися нескладними, але приємними речами, відсутність прагнення повністю розкрити свої можливості та здібності. А.Маслоу вважав, що Д-життя перетворює людину на таку, що просто реагує на стимули, заохочування та покарання, на надзвичайні ситуації, на біль і страх, на вимоги інших людей, на рутинні щоденні події. Якщо людина живе за стилем "Б-життя", то вона реалізує всі свої здібності та можливості. На підставі зібраного А. Маслоу створив завершену концепцію особистісно детермінованого професійного розвитку, на вершині якого знаходиться психологічне поняття "самоактуалізація",

Згідно з К. Роджерсом, активність кожної людини регулюється та спрямовується об'єднуючим мотивом – "тенденцією актуалізації", що "...полягає у прагненні перебудувати свою особистість і своє відношення до життя, зробивши його більш зрілим... у тенденції до росту та рухові вперед, у спонуці до самоактуалізації...". Цей основний мотив життєдіяльності постає детермінантою особистісного і професійного росту. Основним моментом професійного становлення, поряд з особистісним, є відповідність "реального Я" та "ідеального Я" людини. Невід'ємною частиною теорії є конструкт Самості, Я-концепція. Я-концепція символізує у К.Роджерса "організований, послідовний концептуальний гештальт, який складається із сприймань властивостей "Я" чи "мене" і сприймань стосунків "Я" чи "мене" з іншими людьми та з різними аспектами життя, а також цінності, що пов'язані з цим сприйманням. Цей гештальт може бути доступним усвідомленню, хоча не обов'язково. Я-концепція постає в професійному становленні особистості регулятором цього процесу.

Американський учений Дж. Макклеланд зробив якісний аналіз мотивації особистості підприємця. Він вважав, що основою професійної активності підприємця є *потреба досягнення*, "прагнення до успіху у змаганні, конкуренції з орієнтацією на певний стандарт високої якості виконання".

Ця потреба спонукає особистість шукати нові способи втілення власної енергії, здібностей та сил. Успіх – факт досягнення поставленої мети за мінімальних матеріальних, соціальних і психічних витрат. Макклеланд досліджував прагнення до успіху як психологічну рису і вважав, що вона складається: із готовності нести відповідальність за свої рішення, вміння поставити мету та досягти її власними силами, та зі схильності до помірної ризику, опори на власні знання і вміння, а не на випадок; зі здатності за кожним рішенням бачити конкретний результат.

Вчений розробив і створив програми зі зміни та корекції мотивів. Дж. Макклеланд також визначив ряд характерних особливостей, властивих людям з високим рівнем розвитку "мотиву на досягнення".

У контексті розгляду активності особистості у процесі своєї життєдіяльності заслуговує на увагу дослідницька модель Х. Хекхаузена, що пов'язує мотиваційні тенденції особистості (домагання, очікування) з факторами переживання успіху чи неуспіху своїх дій. Пов'язана з мотивами упередженість у поясненні причин успіху та неуспіху виявляється важливою детермінантою самооцінки, близькою до розуміння мотиву досягнення як системи підкріплення. Учений та його співробітники вивчали особливості вибору в умовах ризику, зв'язок мотивації з вибором професії, рівень домагань як один із параметрів особистості, передбачення можливих дій і результатів, залежність якості і ступеня привабливості дій і результатів від мотивів, залежність якості і ступеня привабливості дій і результатів від користі, витрат часу і зусиль, оцінки іншими і самооцінки, взаємозв'язок цілепокладання і ціледосягнення в діяльності тощо.

Роботи соціально-когнітивного напрямку пов'язують професійне становлення з когнітивним і соціальним розвитком. Представниками цього напрямку є А.Бандура, Дж.Роттер та ін.

А.Бандура розглядав професійний розвиток у контексті єдності поведінкових, когнітивних чинників та факторів середовища. Людина – це і *продукт* і *творець* свого оточення. Вчений вважав, що центральну роль в організації та регулюванні діяльності відіграють когнітивні компоненти, такі як передбачення майбутніх наслідків дій, образ бажаних майбутніх результатів діяльності тощо. А.Бандура показав значення внутрішніх чинників, таких як самооцінка, самоефективність (впевненість у своїх можливостях та здібностях), у регуляції поведінки та діяльності, розкрив умови та механізми набування нових форм активності [3].

У межах головного виду діяльності для підлітково-юнацького віку характерним є поряд із формуванням професійних інтересів пошук свого «я» і спроби реалізувати себе в різноманітних заняттях, безпосередньо не пов'язаних із навчанням. У багатьох підлітків конкретні захоплення стають домінуючими, відсувають навчання на другий план, а інколи істотно змінюють їхнє життя. У зв'язку з цим можливе зниження успішності, конфліктні ситуації з педагогами, батьками. Для більшості юнаків і дівчат характерні інтереси, захоплення і заняття, пов'язані з розвитком фізичних якостей. Це зумовлено періодом інтенсивного фізичного розвитку, потребою в біологічній руховій активності. За даними опитування учнів п'яти груп 1-го курсу, заняття фізичною культурою у них займають перше місце. При цьому 32 % опитаних регулярно займаються фізичною культурою і спортом. Загальний аналіз даних показав, що майже десята частина опитаних (10,3%) не мають визначених стійких інтересів і захоплень. Розумові заняття, такі, як читання книг, малювання, моделювання, створення сценаріїв телепрограм, написання статей до газети, ремонт побутових приладів, техніки та автомобілів, де можна проявити творчі здібності, захоплюють 52 % першокурників. Невелика кількість опитаних (4,4%) віддає перевагу заняттям, які не потребують серйозних духовних і фізичних зусиль, орієнтовані швидше на пасивний відпочинок. На жаль, інтереси і захоплення, спрямовані на духовний розвиток, відтиснуті на задній план. Відвідують концерти, вистави, музеї, виставки лише 1 % опитаних.

Проте якісні зміни, які відбуваються у підлітковому та юнацькому віці, об'єктивно ведуть до значного розширення сфери інтересів особистості. Поряд із навчанням, актуальним є самовизначення, а також з'ясування своєї соціальної ролі в різноманітних мікросоціальних оточеннях, товаристві в цілому. Це особливо помітно серед учнів 1-го курсу, коли особливо яскраво виражене прагнення особистості визначити своє місце в житті, товаристві, стосунках із однокурсниками і викладачами. У юному віці самоактуалізація і самовираження особистості здійснюються при безпосередній участі учнів у громадському житті групи, училища. Виконання громадських доручень з урахуванням індивідуально-психологічних відмінностей першокурників сприяє формуванню колективу, неформальних відносин. Порівняно із молодшими і середніми класами школи, де соціальна роль і статус особистості дитини багато в чому визначається вчителем, у групах училища відзначаються прагнення учнів самостійно визначити свій особистісний статус у групі. При цьому одні учні досягають цього шляхом прояву інтересів до навчання, інші – до спорту, а треті – за допомогою прилучення до шкідливих навичок (куріння, вживання алкоголю і наркотичних речовин) та асоціальної поведінки (участь у бійках, суперечках) тощо.

Таким чином, професійні інтереси не просто виступають як ланцюжок нахилів і прагнень, а й як система стимулів, що виражає ставлення особистості до професійної діяльності, сприяє розвитку кругозору, надбанню

професійних знань, поліпшують пізнавальну активність, викликають прагнення оволодіти професійною справою, служать однією з найважливіших умов творчого ставлення до професії.

Важливим є те, що для багатьох із підлітків обраний вид активності і професійної діяльності завдяки інтересам наповнюється новим змістом. Усе це і відображає особливості інтересів, рівень соціальної зрілості й адаптації в колі однолітків та дорослих.

Формування і прояв інтересів здійснюється в конкретному соціальному оточенні підлітка. У цих умовах визначається його соціальний статус і роль, відбувається залучення до трудової діяльності, у якій може проявитися активність, самостійність. Саме в умовах даної діяльності в різноманітних сферах економіки молоді люди входять до системи реальних професійних взаємин, започатковують для себе можливість ширшого спілкування, у тому числі і професійного, апробації своїх творчих здібностей. Доцільно організована праця дає змогу юнакові чи дівчині по-новому осмислити значення отриманих знань і можливості застосування їх на практиці, визначити коло своїх професійних інтересів і остаточний вибір майбутньої професії. Залучення учнів професійного навчального закладу до трудової діяльності позитивно впливає і на їхню психічну сферу, дозволяє зняти емоційну напруженість, ліквідувати незадоволеність, конфліктність і не завжди цікаво організований процес навчання.

Своєчасне залучення молоді до праці дозволить їй перейти на новий соціальний щабель зрілості, спробувати самоактуалізуватися в тих відносинах і сферах діяльності, у яких виявлять прояв заохочення, нездоровий інтерес і найменший опір.

Висновки... Отже, у сучасній педагогіці та психології достатньо широко представлені концепції, які розглядають особистісний і професійний розвиток як цілісний процес. Однак, окрім певної єдності цих підходів, між ними існують деякі розбіжності у визначенні факторів, чинників, джерел активності людини в особистісному та професійному житті.

Для розуміння єдності професійного і особистісного розвитку важливими є мотиваційні теорії, що розкривають роль мотивації і цілеутворення особистості у професійній діяльності. Різноманітні мотиви особистості виступають, за певних обставин, спонукальною силою в досягненні мети: стати хорошим професіоналом. Саме через мотивацію збігаються особистісний та професійний аспекти.

Література

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – 338 с.
2. Аминов Н.А. Психофизиологические и психологические предпосылки педагогических способностей // Вопросы психологи. – 1988. – № 5. – С.71-78.
3. Бандура А. Теория социального научения: Пер. с англ. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.
4. Гуревич К.М. Профессиональная пригодность и свойства нервной системы. – М.: Наука, 1970. – 271 с.
5. Деркач А.А., Кузьмина Н.В. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма. – М.: РАУ, 1993. – 32 с.
6. Эриксон Э. Детство и общество: Пер. с англ. – СПб.: Питер Пресс, 1996. – 529 с.
7. Климов Е.А. Психология профессионала: избранные психологические труды. – М.: Ин-т практ. психологии; Воронеж: НПО "МОДЭК", 1996. – 400 с.
8. Кон И.С. Психология старшеклассника – М.: Просвещение, 1980. – 191 с.
9. Профконсультационная работа со старшеклассниками /Под ред. Б.А.Федоришина. – К.: Радянська школа, 1980. – 160 с.
10. Якунин В.А. Педагогическая психология: Учеб. пособие / 2-е изд. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2000. – 349 с.

Анотація

У статті розглядаються проблема щодо особистісного та професійного розвитку майбутніх фахівців. Узагальнено, виділено та проаналізовано напрямки даних досліджень.

Аннотация

В статье рассматривается проблема личностного и профессионального развития будущих профессионалов. Обобщены, выделены и проанализированы направления этих исследований.

Подано до редакції 12.03.2009.

Рекомендовано до друку канд. пед. наук, доц. Мільто Л.О.